KORXONALARDA BOSHQARUV QARORLARINI QABUL QILISHDA MOLIYAVIY AXBOROTLARNING AHAMIYATI

O‘ktamjonova Mohinurbonu Shohidjon qizi
Farg‘ona davlat texnika universiteti
1-kurs magistratura talabasi
e-mail: 1sukunat@gmail.com

Annotatsiya: Tezisda korxonalarda boshqaruv qarorlarini asoslashda moliyaviy axborotlarning vazifasi, sifat mezonlari va ulardan foydalanish mexanizmlari yoritiladi. Moliyaviy hisobot ma’lumotlarini boshqaruv hisobi hamda ichki tahlil ko‘rsatkichlari bilan uyg‘unlashtirish zarurati asoslanadi. Qaror ehtiyojidan boshlab natijalarni qayta baholashgacha bo‘lgan mualliflik yondashuvi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: moliyaviy axborot, boshqaruv qarorlari, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot, boshqaruv hisobi, moliyaviy tahlil, axborot sifati.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxona faoliyatining barqarorligi va raqobatbardoshligi ko‘p jihatdan boshqaruv qarorlarining qanchalik asoslanganiga bog‘liq. Rahbariyat ishlab chiqarish hajmini belgilash, xarajatlarni nazorat qilish, mahsulot narxini shakllantirish, investitsiya loyihalarini tanlash va moliyalashtirish manbalarini aniqlash kabi masalalarda muntazam qaror qabul qiladi. Har bir qarorning iqtisodiy natijasi esa uni tayyorlashda foydalanilgan axborotning ishonchliligi, dolzarbligi va o‘z vaqtida taqdim etilishiga bevosita taqaladi.

Buxgalteriya hisobi korxonaning moliyaviy-xo‘jalik faoliyati to‘g‘risidagi axborotni tizimli shakllantiruvchi asosiy manbalardan biridir. Shu bilan birga, umumiy maqsadli moliyaviy hisobotlar ichki boshqaruvning barcha savollariga javob bera olmaydi. Demak, moliyaviy hisobot ko‘rsatkichlarini boshqaruv hisobi, xarajatlar kalkulyatsiyasi, byudjetlashtirish va operativ ma’lumotlar bilan uyg‘unlashtirish

masalasi dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

ASOSIY QISM

Moliyaviy axborot deganda korxonaning aktivlari, majburiyatlari, kapitali, daromadlari, xarajatlari, moliyaviy natijalari va pul oqimlari to‘g‘risida qaror qabul qiluvchilar uchun shakllantiriladigan iqtisodiy ma’lumotlar tushuniladi. Uning qiymati faqat hisobotda aks ettirilishida emas, balki muayyan boshqaruv muammosini aniqlash, muqobil variantlarni solishtirish va kutilayotgan natijalarni baholashga xizmat qilishidadir.

Masalan, sof foydaning ortishi korxona faoliyatida ijobiy o‘zgarish borligini ko‘rsatishi mumkin. Biroq foyda o‘sishi bilan bir vaqtda debitorlik qarzi tez ko‘payayotgan yoki operatsion pul oqimi pasayayotgan bo‘lsa, korxonaning joriy to‘lov qobiliyati bilan bog‘liq xavflar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli boshqaruv qarorlarini faqat bitta moliyaviy ko‘rsatkichga tayangan holda qabul qilish to‘g‘ri emas; foyda, likvidlik, qarzdorlik, rentabellik va pul oqimlari o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilinishi lozim.

Moliyaviy ko‘rsatkichlarni kompleks baholash, avvalo, korxonaning qisqa muddatli majburiyatlarini bajarish imkoniyatini aniqlashdan boshlanadi. Likvidlik ko‘rsatkichlari pul mablag‘lari, tez pulga aylantiriladigan aktivlar va joriy majburiyatlar o‘rtasidagi nisbatni ifodalaydi. Biroq likvidlikning yuqori bo‘lishi har doim ham samarali boshqaruvni anglatmaydi: mablag‘larning ortiqcha qismi ishlab chiqarish va rivojlanish ehtiyojlaridan chetda qolishi mumkin. Aksincha, likvidlikning pasayishi yetkazib beruvchilar bilan hisob-kitoblar, ish haqi to‘lovlari va kredit majburiyatlarini bajarishda qiyinchilik tug‘diradi. Shu bois rahbariyat pul oqimlari prognozi, debitorlik va kreditorlik qarzlari muddati hamda aylanma kapital tarkibini birgalikda kuzatishi lozim.

Rentabellik tahlili esa resurslardan foydalanish samaradorligini baholashga yordam beradi. Sotuv rentabelligi, aktivlar rentabelligi va xususiy kapital rentabelligi

korxona faoliyatining turli jihatlarini ochib beradi. Masalan, sotuv hajmi oshgan bo‘lsa-da, sotuv rentabelligi pasayishi mahsulot tannarxi yoki davr xarajatlari ortganidan dalolat berishi mumkin. Aktivlar rentabelligining pasayishi esa mavjud resurslardan yetarli darajada foydalanilmayotganini ko‘rsatishi ehtimol. Bunday vaziyatda rahbariyat faqat daromadni ko‘paytirishga emas, balki ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish, zaxiralar aylanishi, xarid narxlari va mehnat unumdorligiga ham e’tibor qaratishi zarur. Ko‘rsatkichlarni bir necha davr bo‘yicha solishtirish tasodifiy o‘zgarishlarni uzoq muddatli tendensiyalardan ajratishga imkon beradi.

Moliyaviy axborotning qarorlar uchun foydaliligi uning sifat xususiyatlari bilan belgilanadi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari konseptual asosida foydali moliyaviy axborotning fundamental sifat xususiyatlari dolzarblik va haqqoniy aks ettirish sifatida belgilangan; taqqoslanuvchanlik, tekshiriluvchanlik, o‘z vaqtida taqdim etish va tushunarlilik esa ushbu foydalilikni oshiradi [2]. Korxona ichki boshqaruvida bu mezonlar bilan bir qatorda axborotning tezkorligi, batafsilligi va mas’uliyat markazlari kesimida shakllantirilishi ham muhimdir.

Moliyaviy hisob, asosan, tashqi va umumiy foydalanuvchilar uchun korxonaning moliyaviy holati hamda faoliyat natijalarini belgilangan qoidalar asosida aks ettiradi. Boshqaruv hisobi esa ichki foydalanuvchilarning ehtiyojlariga yo‘naltirilgan bo‘lib, mahsulot, xizmat, loyiha, bo‘lim yoki mas’uliyat markazi bo‘yicha batafsil axborot beradi. Ushbu ikki tizimning vazifalari turlicha bo‘lsa-da, ularning ma’lumotlari o‘zaro muvofiqlashtirilganda rahbariyat korxona faoliyatini to‘liqroq baholay oladi.

Xarajatlar misolida bunday integratsiyaning ahamiyati yaqqol ko‘rinadi. Umumiy xarajat summasi sarflar ko‘lamini ko‘rsatadi, biroq ortiqcha sarf qaysi mahsulot, jarayon yoki bo‘limda yuzaga kelganini aniqlash uchun yetarli bo‘lmasligi mumkin. Xarajatlarni doimiy va o‘zgaruvchan, bevosita va bilvosita turlarga,

shuningdek mas’uliyat markazlari bo‘yicha guruhlash narx belgilash, ishlab chiqarish hajmini rejalashtirish va tejamkorlik choralarini tanlash imkonini kengaytiradi.

Xarajatlar tahlilida reja va haqiqiy natijalarni taqqoslash alohida ahamiyatga ega. Rejalashtirilgan xarajat bilan amaldagi xarajat o‘rtasidagi tafovutning o‘zi yetarli xulosa bermaydi; uning sababi ham aniqlanishi kerak. Tafovut xomashyo narxining o‘zgarishi, sarf me’yorlariga rioya qilinmasligi, ishlab chiqarish hajmining rejalashtirilganidan farq qilishi yoki texnologik yo‘qotishlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Sabablar to‘g‘ri tasniflanganda mas’ul bo‘limlar bo‘yicha aniq chora-tadbir belgilash osonlashadi. Shu bilan birga, xarajatlarni kamaytirish qarori mahsulot sifati, mehnat xavfsizligi va mijozlar talabiga salbiy ta’sir ko‘rsatmasligi kerak. Demak, tejamkorlik samaradorlikni pasaytirish hisobiga emas, resurslardan oqilona foydalanish orqali ta’minlanishi lozim.

Mahsulot narxini belgilashda ham moliyaviy axborot muhim o‘rin tutadi. Narxni shakllantirishda mahsulotning to‘liq tannarxi, o‘zgaruvchan xarajatlari, bozor sharoiti va kutilayotgan foyda darajasi hisobga olinadi. Qisqa muddatli buyurtmalar bo‘yicha qaror qabul qilishda qo‘shimcha buyurtma keltiradigan qo‘shimcha daromad va qo‘shimcha xarajatlarni ajratib ko‘rish foydali. Biroq bunday qaror uzoq muddatli narx siyosati bilan ziddiyatga kelmasligi, mavjud ishlab chiqarish quvvatini band qilishi va doimiy xarajatlarni qoplash imkoniyatiga ta’siri baholanishi kerak. Shuning uchun narx bo‘yicha qarorlar faqat tannarx kalkulyatsiyasiga emas, balki talab, raqobat va ishlab chiqarish imkoniyatlariga oid ma’lumotlarga ham tayanishi maqsadga muvofiq.

Muallifning fikricha, moliyaviy axborotdan boshqaruv maqsadida foydalanish alohida hisobotlarni ko‘rib chiqish bilan cheklanmasligi, balki izchil axborot-tahlil sikli sifatida tashkil etilishi lozim. Ushbu yondashuv quyidagi bosqichlarni qamrab oladi: birinchidan, hal qilinishi kerak bo‘lgan boshqaruv muammosi va axborotga ehtiyoj aniqlanadi; ikkinchidan, buxgalteriya hisobi va ichki boshqaruv manbalaridan tegishli ma’lumotlar yig‘iladi; uchinchidan, ma’lumotlar davr, tasnif va o‘lchov

birliklari bo‘yicha muvofiqlashtiriladi; to‘rtinchidan, dinamik, tarkibiy va koeffitsiyent tahlili hamda reja-fakt taqqoslashlari o‘tkaziladi; beshinchidan, muqobil qarorlarning kutilayotgan moliyaviy oqibatlari baholanadi; oltinchidan, qabul qilingan qaror natijasi keyingi davrda qayta tahlil qilinadi.

Mazkur siklning muhim jihati shundaki, u qaror qabul qilishni bir martalik hisob-kitob emas, uzluksiz boshqaruv jarayoni sifatida talqin etadi. Birinchi bosqichda muammo aniq ifodalanmasa, yig‘ilgan ma’lumotlar ko‘p bo‘lsa ham, ular qaror uchun foydasiz bo‘lib qolishi mumkin. Masalan, ishlab chiqarish xarajatlari oshgani aniqlansa, tahlilning maqsadi umumiy xarajatni qayd etish bilan cheklanmasdan, qaysi resurs yoki jarayonda og‘ish yuzaga kelganini aniqlashdan iborat bo‘lishi kerak. Maqsadga muvofiq tanlangan axborot keyingi bosqichlarda ortiqcha ma’lumotlar hajmini kamaytiradi va tahlilni aniq yo‘naltiradi. Shu sababli har bir boshqaruv darajasi uchun zarur ko‘rsatkichlar ro‘yxati va ularni taqdim etish davri oldindan belgilanishi lozim.

Muqobil qarorlarni baholashda faqat eng yuqori kutilayotgan foydani tanlash yetarli emas. Har bir variantning moliyaviy natijasi bilan bir qatorda, pul oqimlariga ta’siri, moliyalashtirish ehtiyoji, tavakkalchilik darajasi va amalga oshirish muddati ham ko‘rib chiqiladi. Masalan, yangi uskunani xarid qilish ishlab chiqarish tannarxini kamaytirishi mumkin, biroq dastlabki investitsiya katta mablag‘ talab qiladi. Bunday holatda investitsiya qiymati, kutilayotgan pul tushumlari, xizmat muddati va texnik xizmat xarajatlari o‘zaro taqqoslanadi. Prognozlar bir nechta ssenariy asosida tuzilsa, talab yoki xarajatlar o‘zgargan sharoitda qarorning barqarorligi ham baholanadi. Bu yondashuv noaniqlik sharoitida rahbariyatning ongli va ehtiyotkor tanlov qilishiga yordam beradi.

Taklif etilayotgan ketma-ketlik axborotning kelib chiqish manbasi, hisoblash usuli, yangilanish davri va unga mas’ul xodimni aniq belgilashni talab qiladi. Aks holda, bir xil iqtisodiy hodisa turli bo‘limlarda turlicha tasniflanishi, ma’lumotlar

takroran kiritilishi yoki kechikib kelishi mumkin. Bu esa tahlil natijalarining taqqoslanuvchanligini pasaytirib, noto‘g‘ri boshqaruv xulosalariga olib kelishi ehtimolini oshiradi.

Amaliy jihatdan strategik qarorlar uchun uzoq muddatli rentabellik, kapital tuzilmasi, investitsiya qaytimi va pul oqimlari prognozi muhim bo‘lsa, operativ qarorlar uchun kunlik tushum, ishlab chiqarish sarfi, zaxiralar aylanuvchanligi va debitorlik qarzi holati muhimdir. Shuning uchun korxona axborot tizimida ko‘rsatkichlar boshqaruv darajasi va qaror turiga mos ravishda taqdim etilishi maqsadga muvofiq.

Byudjetlashtirish moliyaviy axborotni rejalashtirish jarayoni bilan bog‘laydigan muhim vositadir. Operatsion byudjetlar sotuv, ishlab chiqarish, xarid va mehnat resurslariga bo‘lgan ehtiyojni muvofiqlashtiradi, pul byudjeti esa kutilayotgan tushum va to‘lovlar muddatini ko‘rsatadi. Byudjetlar o‘zaro bog‘langan holda tuzilganda ishlab chiqarish rejasining moliyaviy imkoniyatlarga mosligi tekshiriladi. Reja-fakt tahlili orqali yuzaga kelgan tafovutlar aniqlanib, ularning sabablariga qarab tuzatish choralari ishlab chiqiladi. Bunda byudjetni o‘zgarmas hujjat sifatida emas, tashqi va ichki sharoitlar o‘zgarishiga mos ravishda qayta ko‘rib chiqiladigan boshqaruv vositasi sifatida qo‘llash lozim.

Moliyaviy axborotning ishonchliligini ta’minlashda ichki nazorat tizimi ham muhim ahamiyatga ega. Hujjatlarni tasdiqlash vakolatlarining taqsimlanishi, hisob ma’lumotlarini solishtirish, inventarizatsiya, kirish huquqlarini cheklash va muntazam ichki tekshiruvlar xatolar hamda suiiste’molliklar xavfini kamaytiradi. Axborot tizimida ma’lumot kirituvchi, tekshiruvchi va tasdiqlovchi xodimlarning vazifalari aniq ajratilishi zarur. Shuningdek, hisob siyosati va ko‘rsatkichlarni hisoblash usullari hujjatlashtirilishi kerak. Bu talablar turli bo‘limlardan keladigan ma’lumotlarning yagona mezon asosida shakllanishiga, hisobotlar o‘rtasidagi tafovutlarni aniqlashga va rahbariyatga taqdim etiladigan axborotga ishonchni oshirishga xizmat qiladi.

Moliyaviy axborotlarni raqamli tizimlarda qayta ishlash ma’lumotlarni tezkor yig‘ish, takroriy kiritish holatlarini kamaytirish va tahliliy hisobotlarni muntazam yangilash imkonini beradi. Biroq raqamlashtirish samarasi ma’lumotlar tasnifi, hisob siyosati, foydalanuvchilar vakolati va ichki nazorat tartiblari to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgandagina namoyon bo‘ladi. Shu bois texnologik yechimlar buxgalteriya hisobi metodologiyasi va boshqaruv ehtiyojlari bilan birgalikda ishlab chiqilishi zarur.

Mazkur yondashuvni amaliyotda baholash uchun korxonaning kamida uch yillik moliyaviy hisobotlari, daromad va xarajatlar bo‘yicha ichki ma’lumotlari hamda pul oqimlari dinamikasini o‘rganish mumkin. Taklif etilgan axborot-tahlil siklining natijadorligi qaror tayyorlashga ketadigan vaqt, reja va haqiqiy ko‘rsatkichlar tafovuti, xarajatlar og‘ishlarini aniqlash tezligi va prognozlarning aniqligi kabi mezonlar orqali tekshirilishi lozim.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, moliyaviy axborot korxonada boshqaruv qarorlarini asoslashning zarur iqtisodiy negizi hisoblanadi. Uning foydaliligi axborotning dolzarbligi, haqqoniyligi, taqqoslanuvchanligi va o‘z vaqtida taqdim etilishiga, shuningdek, ichki boshqaruv ehtiyojlariga mos darajada batafsil shakllantirilishiga bog‘liq. Umumiy maqsadli moliyaviy hisobotlar muhim manba bo‘lsa-da, ular boshqaruv hisobining ichki va tezkor ma’lumotlari bilan to‘ldirilishi kerak.

Tezis doirasida moliyaviy axborotdan boshqaruv maqsadida foydalanishning olti bosqichli mualliflik yondashuvi taklif etildi: qaror ehtiyojini aniqlash, ma’lumotlarni yig‘ish, ularni muvofiqlashtirish, tahlil qilish, muqobil qarorlarni baholash va natijalarni qayta ko‘rib chiqish. Ushbu yondashuv korxonalarda buxgalteriya hisobi hamda boshqaruv hisobi ma’lumotlarini yagona axborot-tahlil jarayoniga birlashtirish uchun konseptual asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Keyingi tadqiqotlarda uni muayyan tarmoq korxonalari ma’lumotlari asosida sinovdan o‘tkazish va miqdoriy jihatdan baholash zarur.

Amaliy tavsiya sifatida korxonalarda moliyaviy va boshqaruv hisobi ma’lumotlarini yagona axborot makonida muvofiqlashtirish, asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlar bo‘yicha muntazam monitoring yo‘lga qo‘yish, mas’uliyat markazlari kesimida reja-fakt tahlilini kuchaytirish hamda ichki nazorat tartiblarini takomillashtirish zarur. Bunda har bir qaror turi uchun zarur axborot hajmi va taqdim etish davri farqlanishi lozim: strategik qarorlar chuqur va uzoq muddatli tahlilni, operativ qarorlar esa tezkor hamda aniq ma’lumotlarni talab qiladi. Taklif etilgan yondashuvni amaliyotga tatbiq etish korxonaning moliyaviy holatini yaxlit baholash, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va boshqaruv qarorlarining iqtisodiy asoslanganligini kuchaytirishga xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, uning samaradorligini turli tarmoq va hajmdagi korxonalar misolida empirik tekshirish kelgusidagi tadqiqotlarning muhim yo‘nalishi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2016-yil 13-apreldagi O‘RQ-404-son “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni (amaldagi tahriri).
2. IFRS Foundation. Conceptual Framework for Financial Reporting. London: IFRS Foundation, 2018.
3. Drury, C. Management and Cost Accounting. 10th ed. Cengage Learning, 2018.
4. Horngren, C. T., Datar, S. M., Rajan, M. V. Cost Accounting: A Managerial Emphasis. 16th ed. Pearson, 2018.